

# BƏXTİYAR VAHABZADƏNİN YARADICILIĞINDA MƏKTƏB MÖVZUSU

**Pərixanım SOLTANQIZI,**  
**filologiya üzrə fəlsəfə doktoru**

**Açar sözlər:** Poeziya, obraz, uşaq, realist, ədəbi, tənqid, dövr, vəhdət

**Ключевые слова:** Поэзия, образ, ребенок, реалист, художественный, критика, эпоха, единство.

**Key words:** poetry, image, child, realist, literary, criticism, period, unity.

Bəxtiyar Vahabzadə yaradıcılığında məktəb və uşaq mövzusu xüsusi yer tutur. Bu mövzulara müraciət etməsi şairin şeir yaradıcılığını daha da zənginləşdirir, ona əsrarənglik qatır. Bəxtiyar Vahabzadə kiçik oxucularını da unutmur. Realist həyatın müxtəlif tərəflərini, xüsusən də məktəb həyatını poetik çalarlarla onlara göstərir. Gələcək həyatlarına işıq salır. Doğru yola istiqamətləndirir. "İlk ciğir" "Çanta" "Sinif-həyat", "Sənə üzük nə gərəkdir", "Qızıl medal", "Niyyə?", "Üşümürmü görəsən?" və s. şeirləri pedaqoji təbiiyədədi xarakter daşıyır. Məzmun və ideya baxımından bir-birilə zəncirvari bağlıdır. Birinci sinifdən on birinci sinifədək təhsil alan şagirdlərin hər biri özünü bu şeirlərin qəhrəmanı simasında görə bilir. Şairin uşaq şeirləri məktəbliləri məktəbə, kitaba, elmə, təhsilə maraq, müəllimə hörmət ruhunda tərbiyə edir. Məktəb təlim-tərbiyə, elm-bilik məbədgahı, bu yolda istinad nöqtəsi, müqəddəs bədii məkan kimi verilir. "İlk ciğir" şeirində bu məkanlara üz tutanların gələcək həyatlarına doğru ilk ciğir açılır.

*Yavaş-yavaş sökülür dan  
Şəhər qalxır yuxudan  
Darvazalar açılır,  
Yenə çıxır yollara*

*Zəhmətin övladları*

*Onlar açır ilk ciğir. [1, s 147]*

Ölməz şairimiz M.Rahim "İlk ciğir" haqqında yazır: "Bu şeirin gözəl cəhəti şairin boyalarının təbii olmasındadır. Burada saxta, uydurma təsvirə rast gəlmək mümkün deyildir". [3, s163].

Tədqiqatçı alim Bilal Həsənlinin qeyd etdiyi kimi, "Səhər-səhər məktəbə gedən uşaqların üstündə açdığı ilk ciğir insanın gələcək həyat yollarında qazandığı böyük uğurların təməli kimi mənalandırılır" [8, s391]

"Çanta" şeirində bu gün kitabları çantalarında daşıyan birincilərin yükü sinifdən-sinfə addadıqca yüngülləşir. Kitablardan aldıkları bilikləri sinifdən-sinfə keçdikcə zəkalarında daşıyırlar. Pille-pille ucalırlar.

*Dərsə gedən göyərçin,  
Çantan özündən ağır.  
Kitablardan beyninə  
Damla-damla nur düşər.  
Bir il keçər, axırda*

*Çantan da yüngülləşər. [1, s174]*

"Sinif-həyat" şeirində şair sinifdən-sinfə addadıqca həyatı dərk etməyin, həyata atılmağın yollarını göstərir. Sınıf otağı, yazı lövhəsi sanki bir şeirdir. Sınıf otağı, yazı lövhəsi sirrlərlə dolu xəzinədir.



Bu xəzinəyə baş vuranlar min bir hikmət öyrənirlər, irəliyə, hədəfə doğru addımlayırırlar. Şair sinif otaqlarını min bir bəzəkli saraylarla müqayisə edir. Divarları əhəngli, bəzəksiz bu otaq gələcək xoş günlərin təməlini qoyur. Bu otaqlardan pərvazlanan, min bir sualla qaşları çatılan dünənin uşaqları cavabları keçdikləri həyatdan alırlar. "Yazı taxtası" şeirində yazı taxtasında yazılan sözlər, rəqəmlər, silinib başqaları üçün təmizlənsə də, lakin onlar zaman itirməmiş, hər biri insanın yoluna işıq salmış, çəkilən zəhmət bəhrə vermişdi. "5 qiymət" şeirində uşaqları əməyə məhəbbət ruhunda tərbiyə edir. Qızının qiymət cədvəlinə baxan ana qızının qiymətlərini görüb sevinir. Çünki qızının aldığı hər qiymətin arxasında onun əməyi var. Yuxusuz gecələri hədəf getməmişdir. Bu qiymətlər onun gələcək həyatının təminatıdır. Onların hər biri dönüb çırağa təmiz yollarına işıq tutacaq. "Sənə üzük nə gərəkdir" şeiri bəzi nəşrlərdə "Məktəbli qız" adı ilə dərc olunub. Çox hörmətli tədqiqatçı alim B.Həsəni "Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı" dərslərində bu şeirdən "Məktəbli qız" adı ilə bəhs edir. Hörmətli alimin qeyd etdiyi kimi "Məktəbli geyimində dərsə yollanan uşaqlar əsərdə göydə uçan durna qatarına bənzədilir. Əsərin qəhrəmanı H.Cavidin "Qız məktəbində" şeirindəki saf mənəviyyətli qızı xatırladır. Şair oxucunu təvazökarlığa, geyimində, davranışında sadəliyə, zahiri bər-bəzəyə uymamağa, mənəli həyata səsləyir. [8, s 391].

Bəxtiyar qəhrəmanına məktəbliyə bəhəli geyimləri, bər-bəzəyi düşünməyi, onların hələ gərəksiz olduğunu, bütün diqqəti elm öyrənməyə yönəltməyi, məktəblinin qarşısında duran vəzifənin bilik almaq olduğunu tövsiyə edir.

*Sən məsələ hall edəndə*

*Tər üzündən axır dən-dən  
Bu dənələr qiymətlidir  
Min pay soyuq mirvariden  
Sənə üzük nə gərəkdir,  
Hələ deyil onun yeri.  
Barmağının üzüyüdür  
O mürəkkəb ləkələri  
Məktəbli qız əynindəki  
Nə şfondur, nə gülməxmər  
Lakin gözəl görünürsən  
Bu paltar da sən nə qədər. [1, s 161]*

Bu misralar Hüseyn Cavidin "Yox mu sənə incilərin, altun bilərlərin? – söylə yavrum heç sıxılma-Var əfəndim var. Lakin – müəlliməm hər gün söylər, onların yox qiyməti. Bir qızın ancaq bilgidir, təmizlikdir ziynəti".

Poetik ifadələrilə səsləşir. Hər iki əsər gənc qızları təmizliyə, mənəvi-əxlaqi paklığa səsləyir. Gənclərə milli-mənəvi dəyərlər, azərbaycançılıq aşılayır. Hər iki əsər şeirin müxtəlif növündə yazılsa da ideya və məzmun baxımından eynidir.

Bəxtiyarın məktəb şeirləri o dövr ədəbi tənqidin də diqqətini cəlb etmişdi. R.Rza, K.Talıbzadə, M.Arif və b. bu şeirlərə öz münasibətlərini bildirərək onları yüksək dəyərləndirmişlər.

"Nə üçün bu şeirlər sevilir? Çünki Bəxtiyar Vahabzadə bu şeirlərində həyatımızın mənəvi qüvvətini ifadə üçün real boyalardan istifadə etmişdi". M.Rahim [3, səh 163].

"Məktəb şeirlərində ilk dəfə məktəbə gedən səkkiz yaşlı bir uşaqla artıq həyata atılmış əmək adamının hiss və fikirləri birləşmiş, vəhdətdə verilmişdir. "Bahar" kitabına şairin son illər yazdığı şeirlər daxil edilmişdir. İlk kitabda olduğu kimi məktəb və təlim-tərbiyə məsələlərindən bəhs edilən şeirlər ("Ağ saçlar", "Məktəbdən ayrılanda", "İlk cığır", "Qızıl medal", "Məktəb yolları", "Yenidən məktəbə", "Mə-

nim dostlarım" və s.) öz məfkurəvi dəyəri, mövzu yeniliyi, kompleks bitkinliyi etibarlı ilə seçilir" K.Talıbzadə [4].

Məktəb şeirlərində uşaqların yaş xüsusiyyətlərini nəzərə alsaq, onları uşaq şeirləri də adlandırmaq olar. Onlarında obyektində pedaqoji proses, müəllim-şagird münasibətləri dayandığından, bu ədəbi nümunələri də onlardan ayırmaq mümkün deyil. Bu şeirlər sırf məktəblə bağlı olduğundan mövzu baxımından onlar ədəbi nümunələr kimi məktəblə bağlanmışdır. Böyük klassiklərimiz S.Ə.Şirvani, M.Ə.Sabir, A.Səhət öz zamanlarından çıxış edərək məktəb mövzusunda silsilə şeirlər yaratmış, gəncləri məktəbə, elm, bilik almağa çağırmış, bu ruhda onlara mənəvi-əxlaqi tərbiyə aşılamışlar. B.Vahabzadə də bu yolla getmiş, öz zamanından çıxış edərək məktəb mövzusunda maraqlı orijinal şeirlər yaratmışdır.

"Niyyə?", "Üşümürmü, görəsən" şeirləri həm məktəbəqədər yaşlı uşaqlar, həm də kiçik yaşlı məktəblilər üçün yazılmışdır. Burada balaca qəhrəmanların düşüncələri verilir. Uşaqlar kiçik yaşlarından ətraf aləmdə nə görürlərsə onunla maraqlanırlar, onların varlığının mahiyyətini dərk etməyə çalışırlar. Ata-analarına, nənə-babalarına suallar verir, cavab almayınca əl çəkmək istəməzlər. Şair realist həyatda müşahidə etdiyi bu səhnələri bədiiləşdirir. "Niyyə?", "Üşümürmü, görəsən" şeirlərində canlandırır. "Niyyə?" şeirinin qəhrəmanı balaca Sevinc düşündür:

*Niyyə gündüz gün çıxır?  
Niyyə ulduzlar batır?  
Günəş yatandan sonra  
Niyyə adamlar yatır.  
Niyyə dəniz dalğalı  
Niyyə dəniz lal olur  
Niyyə zanbaq ağappaq*

*Qızılgüllər al olur.*

Sevinc onu düşündürən bu niyələrin cavabını babasından almaq istəyir. Baba isə "Sevinc balam, tələsmə, keçər gün, keçər zaman, bunların cavabını bir vaxt özün taparsan" deyər Sevincin niyələrini cavablandırır. Onun özünə, zamana buraxır. Bu şeirdə də zaman, vaxt bir obraza çevrilir. Sənətkar uşaqların həyatı dərk edə-edə böyümələrinin mənasını fəlsəfi anlamda poetikləşdirir.

*Mənə sual verməyi  
Qadağan etməyələr,  
Bizim qanadımızdır  
Bu niyələr, niyələr.*

Şair "Niyyə?" şeirində qəhrəmanı Sevincin kiçik dünyasına işıq salır. Bu işıqda uşaqlara zanbağın, qızılgülün xüsusiyyətləri, dəniz, sahil, gecə, gündüz, göy cisimləri, günəş, ulduz haqqında məlumat verir. Uşaqlar öyrənirlər ki, gündüzlər gün çıxır, yer üzünü işıqlı olur, günəş hər tərəfə nur paylayır. Ulduzlar gündüz olmur. O, gecələr çıxır. Günəş batanda gecə olur. Gecələr düşəndə insanlar yatır. Dəniz dalğalı, sahil lal olur. Zanbaq gülü ağ, qızılgül isə qırmızı rəngdə olur.

"Üşümürmü, görəsən" şeirində uşaqlar iki fəsilə -baharla, qışla tanış olurlar. Bu fəsillərin xüsusiyyətlərini öyrənirlər.

Şair balaca oxucularının gözü qarşısında Azərbaycan təbiətinin ecazkar gözəlliyindən canlı bir bədii lövhə yaradır:

*Göy atladan hər bahar  
Paltar geyir ağaclar  
Qış gəlinə buz tutub  
Torpaq donur, daş donur.  
Bəs nədəndir ağaclar  
Paltarını soyunur?  
Qar yağanda onların  
Budaqları ağ olur.*

Kiçik qəhrəmanın təbiətə qayğısı, narahatlıqla dolu dünyası canlandırılır:



Boranda, tufanda da  
Ağaclar çılpaq olur!  
Yel əsir,  
Şaxta kəsir.  
Mat qalmışam buna mən,  
Bu şaxtada ağaclar  
Üşümürmü, görəsən?

Kiçik qəhrəman niyə belə düşünür? O isti evdə, isti paltarda, ağaclar isə tufanda, şaxtada çöldə çılpaq? Şair uşaqların insanlarla təbiətin fərqi öyrənməyə maraqlarını poetikləşdirir. Sənətkar hər iki ədəbi nümunədə uşaqların ümumiləşdirilmiş obrazını yaratmışdı.

### ƏDƏBİYYAT

1. M.Hüseyn. Əsərləri I c. Bakı, 1979 s. 587.
2. R.Rza. "Ədəbiyyat qəzeti", 16 yanvar 1952.
3. M.Rahim. Xalqın istəyincə. İnqilab və mədəniyyət jurnalı. Bakı, 1971. S. 189-190.
4. K.Talibzadə. "Ədəbiyyat qəzeti". 6 sentyabr 1950.
5. Ə.Mirəhmədov. "Ədəbiyyat qəzeti". 7 yanvar.
6. B.Vahabzadə. Sənin dostların. Bakı 1949.
7. Y.Qarayev, Ş. Salmanov. Poeziyanın kamilliyi. Bakı, "Yazıçı", 1985.
8. B.Həsənli. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı. "Müəllim", 2015.
9. B.Vahabzadə. Seçilmiş əsərləri. İki cildə, 1-ci cild, 1983.

### XÜLASƏ

**Bəxtiyar Vahabzadənin**

### yaradıcılığında məktəb mövzusu

Əsərdə Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığında məktəb mövzusu elmi tədqiq olunur. Şairin bu mövzuda yazdığı əsərlər II mərhələyə ayrılır. Müəllifin "İlk çıxır", "Çanta", "Yazı taxtası", "Sınıf-həyat", "5 qiymət", "Niyə", "Üşümürmü görəsən", "Sənə üzük nə gerəkdir" və s. şeirləri elmi təhlilə cəlb olunur. Məktəb təlim-tərbiyə, elmi-bilik məbədgağı, müqəddəs bədii məkan kimi tədqiq edilir.

### РЕЗЮМЕ

#### Школьная тематика в творчестве Б.Вahabzadə

В произведении исследуется школьная тематика в творчестве Б.Вahabzadə. Произведения написанные В такой тематике делятся на 2 этапа. Стихи «Первая тропинка», «Сумка», «Письменный стол», «Класс- жизнь», «Оценка 5», «Зачем тебе кольцо» и т.д. подвергаются исследованию. Здесь, школа исследуется как храм воспитания, знания и ведётся полемика.

### SUMMARY

#### The theme of school's in Vahabzadə creation

In this scientific work the theme of school is scientifically researched. The poet's works written about this theme are separated into the second stage. The author's poems "The first trail" (İlk çıxır), "Bag" (Çanta), "Blackboard" (Yazı taxtası), "Class-life" (Sınıf həyatı), "Five mark" (Beş qiymət), "Why" (Niyə), "It's cold" (Üşümürmü) are analyzed scientifically. School, education-trainingscientific, knowledge are researched.



və daha təsirlidir. Sinonim, antonim sözlərdən nitqdə istifadə qeyd etdiyimiz kimi nitq üslubca zənginləşdirən əsas vasitələrdəndir. Məhz bədii üslubda onlardan istifadə leksik səviyyədə üslub zənginləşməsinə səbəb ola bilər.

*Məqsədim olmamış nə şöhrət, nə şan  
Məncə yaratmağa yaranmış insan.  
(S. Vurğun)*

Dilin fonetik, leksik və qrammatik imkanlarından düzgün, yerində istifadə nitqin emosionallığını, təsirliliyini üslub cəhətdən daha da artırır, obrazlılığın qüvvətlənməsinə səbəb olur. Bəzən bədii əsərlərdə təsvir olunan hadisələr sanki oxucunun gözü qarşısında baş verir. Bunun üçün söz sənətkarları sözlərdə alliterasiya, assonanslardan istifadə edir.

*Qışda dağlar ağ geyinər, yaz qara  
Sağ əlinlə ağ kağıza yaz qara  
Əsər yellər, qəhr eyləyər yaz qara  
Daşar çaylar, gələr daşlar çata-çat.  
(Aşıq Ələsgər)*

Nitqdə bədii obrazlılığı artırmaq üçün söz, söz birləşmələri və cümlə sırası da özünəməxsus rol oynayır, bununla da ifadələr daha təsirli və anlaşılın olur.

Bədii üslubda mənanı daha dolğun, təsirli çatdırmaq üçün bəzən ritorik sual cümlələrdən, xitablardan, bədii nidalardan, sadə və yarımçıq cümlələrdə istifadə olunur.

Məktəbdə tədris olunan ikinci üslub elmi üslubdur. Qeyd etdiyimiz kimi, hər bir üslubun özünəməxsus cəhətləri olduğu kimi, elmi üslubda da buna rast gəlirik. Bu üslubun digər üslublardan fərqi odur ki, bu, elmi əsərlərin dilidir və burada hər hansı bir məruzəni çatdırmaq nəzərdə tutulur. Bu üsluba daha

çox terminlilik, məzmun çalarlığı aiddir. Elmi əsər, məruzə və mülahizələrdə bu üslubdan istifadə olunur.

Terminlərin əsərdə işlədilməsi zamanı isə asanlıqla əsərin hansı üslubda, hansı sahədə yazılması haqqında məlumat vermiş olur. Elmi üslubu tədris edərkən ona xas olan məntiq, ardıcılıq, konkretlik kimi əlamətlərin çatdırılması üçün şagirdlərin dərslərdəki təriflər üzərində müşahidələrini təşkil etmək daha faydalı olar. Çünki təriflərdə bu xüsusiyyətlər öz əksini daha qabarıq tapır. Məsələn: "İki və daha artıq sözün məna və qrammatik cəhətdən birləşməsinə söz birləşməsi deyilir". Bu tərifdə konkret olaraq üç mühüm xüsusiyyət öz əksini tapıb: a) söz birləşməsi iki sözün birləşməsi yolu ilə yaranır b) bu sözlər həm mənacə bir-biri ilə əlaqəli olmalı, həm də müəyyən qrammatik vasitələrlə bağlanmalıdır. Müəllim hər hansı belə bir tərif üzərinə izah verdikdən sonra şagirdlər özləri də müxtəlif təriflər söyləyir, onları məntiqilik, konkretlik baxımından şərh edirlər. Bu üsul həm də fəndaxili əlaqəyə yol açmış olur.

Tədrisi mühüm olan üslublardan biri də rəsmi-ışğuzar üslubdur. Bu üsluba rəsmi və ışğuzar sənədlərin dili daxildir. Rəsmi-ışğuzar üslub dövlətçilik, müstəqillik ənənələri ilə bağlıdır. Bu üslub tarixi təkamül prosesində formalaşmış standart formalardan kənara çıxmadığına görə burada arxaik leksika, köhnə sintaktik konstruksiyalar uzun zaman mühafizə olunur.

Rəsmi-ışğuzar üslub rəsmi dövlət sənədlərinin yazıldığı mətnlərlə əlaqədar olub əsas vəzifəsi dövlət və ictimai idarələrin bir-biri ilə və onların əhali ilə

əlaqəsi haqqında məlumat verməkdir. Bu üslub xüsusi leksikaya, sabit formula malik olması, ifadə etmənin lakonikliyi, yığcamlığı, fikrin dəqiq verilməsi ilə səciyyələnir. Sözlər işlədilməsinə görə elmi üslubla oxşarlıq təşkil edir, yəni burada da sözlərin həqiqi və dəqiq mənası verilir. Digər üslublardan bir fərqli cəhəti də yalnız yazılı formada olmasıdır, şifahi forması yoxdur. Rəsmi-ışğuzar üslubun tədrisi şagirdlərin rəsmi və ışğuzar sənədləri ayıra bilmələri və onlar üçün lazım olan əməli nitq nümunələrini tərtib etməyi bacarmaları üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Rəsmi sənədlərə fərman, sərəncam, əmr, bəyanat, qanun, diplom, akt, qətnamə və s. daxil olduğu halda ışğuzar sənədlərə akt, tərcüməyi-hal, hesabat, ərizə, izahat, vəkəlatnamə və s. sənədlər aid edilir. Rəsmi sənədləri bir qayda olaraq mütəxəssislər tərtib etdiyi halda ışğuzar sənədlərin müəyyən bir hissəsini hər bir şəxs özü hazırlaya bilər. Ancaq bununla yanaşı çox vaxt ışğuzar sənədləri yazmaq üçün də hazır formalar tərtib olunur.

Rəsmi və ışğuzar sənədlərin xüsusiyyətləri, fərqli cəhətləri, özünəməxsus əlamətləri qeyd olunduqdan sonra əməli yazı nümunələri ilə şagirdləri tanış etmək lazımdır. ışğuzar sənədin tərtibi qaydasını bilmək orta məktəbi bitirən hər bir şagirdin üzərinə düşən vəzifələrdən biridir. Əməli yazıların ilkin elementlərinə ibtidai sinifdən başlayaraq yer verilməli, opta məktəbi bitirən şagirdlər sərbəst olaraq bütün əməli yazı növlərindən istifadə etməyi bacarmalıdır. Ancaq aparılan müşahidələrə əsasən demək olar ki, məktəbi bitirən

şagirdlərin əksəriyyəti sadə əməli yazı nümunəsini yazmaq bacarmır və yaxud çətinlik çəkirlər.

Publisistik üslub emosionallıq, obrazlılıq cəhətdən bədii üsluba oxşarlıq təşkil edir. Hər kəs tərəfindən oxunması və ya dinlənməsi nəzərdə tutulduğu üçün kütləvilik, səfərbəredicilik, cəlbedicilik kimi özünəməxsus xüsusiyyətlərə malik olan bu üslubdan kütləvi informasiya vasitələrində, müraciətlərdə, sosial-siyasi təbliğatlarda daha çox istifadə olunur. Orta məktəb dərslərində publisistik üslubun həm də "mətbuat dili", "qəzet dili", "elmi-kütləvi dil", "televiziya dili" adlandırılması haqqında da məlumat verilir. Digər üslublardan kimi, publisistik üslub haqqında məlumat verildikən onun şifahi və yazılı formaları haqqında da danışılmışdır. Bu üslub XIX yüzilliyin ikinci yarısında formalaşmağa başlamış, ən yüksək dövrü isə "Əkinçi" qəzetinin nəşr olunması dövrünə təsadüf edir.

Şifahi publisistika radio və televiziyanın dilidir. Yazılı dilə isə qəzet və jurnalların dili aid edilir. Qeyd etmək lazımdır ki, şifahi və yazılı publisistik dil bir-birindən kəskin şəkildə fərqlənir. Bu cəhətləri qeyd edərkən şagirdləri praktik nümunələr üzərində işlətmək lazımdır.

Dərsləklərdə bununla əlaqəli publisistik üslubun üç növü qeyd olunmuşdur: bədii-publisistik dil; elmi-publisistik dil; rəsmi-publisistik dil.

Bədii-publisistik dilə yazıçıların müəyyən qədər obrazlı publisistikasının dil-üslub təzahürü daxildir.

"Elmi-publisistik dil dedikdə müxtəlif elm sahələrinə, siyasətə, dinə və s.



məxsus publisistik məqalələrin, kitabların dili nəzərdə tutulur. Bu üslubda yazılmış əsərlərdə yalnız müəyyən bir siyasi məsələni izah etməklə kifayətlənilir, həm də geniş xalq kütlələrini ələ ala bilmək məqsədi ilə publisistikanın ən bariz cəhətlərindən istifadə edilir" (4, 391). Rəsmi-publisist dil bilavasitə publisistik məzmun daşıyan hər hansı rəsmi, yaxud işgüzar sənədin dilidir.

Publisistik üslubun özünəməxsus cəhətlərini qeyd etməklə yanaşı şagirdləri publisist sənədlər üzərində işlətmək və ya müxtəlif nümunələr içərisindən publisist üsluba aid olanların seçilməsi kimi tapşırıqlar üzərində işləmək lazımdır. Publisist üslubdan daha çox ictimai tədbirlərdə, sinifdənəkar və məktəbdənəkar işlərdə istifadə edilməlidir. Bu işdə daha çox humanitar fənləri tədris edən müəllimlə, sinif rəhbərləri, məktəb divar qəzetinin redaktorları, məktəb radio qovşağının aparıcıları şagirdlərə kömək göstərməlidir.

Funksional üslublar içərisində sonuncu tədris olunan üslub məişət üslubudur. Məişət üslubu canlı danışq üslubu olduğu üçün xalq danışq dilinə ən yaxın üslub hesab olunur. Ancaq müəllim məişət üslubu haqqında məlumat verərkən bu üslubun da özünə-

məxsus xüsusiyyətləri olduğunu, loru danışqdan və dialektlərdən fərqləndiyini də qeyd etməlidir. Məişət üslubunun əsas əlamətləri sərbəstlik və təbiilik hesab olursa da bu üslubda da digər üslublarda olduğu kimi ədəbi dilin bir çox qaydalarına əməl olunması vacib şərtədir.

Azərbaycan dilinin öyrədilməsi prosesində funksional üslublar üzərində aparılan nəzəri və praktik terminlərin əlaqələndirilməsi nitqin üslubi baxımdan düzgün formalaşmasını təmin edir. Funksional üslublar, onların xarakterik cəhətlərini sxematik və quru şəkildə izahı ilə yanaşı dərslərin daha fəal təşkili üçün yeni təlim metodlarından istifadə edilməsi müsbət nəticələr verə bilər.

#### ƏDƏBİYYAT

1. Abbasov Ə. *Orta ümümtəhsil məktəblərinin V-VIII siniflərində Azərbaycan dilindən proqram materiallarının planlaşdırılması, // Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi. Bakı, № 1, 1998, s. 54-63.*

2. Bəliyev H. *Orta məktəbdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası. Bakı, Maarif, 2014.*

3. Əfəndiyeva T. *Azərbaycan ədəbi dilinin üslubiyyat problemləri. Bakı, Nurlan, 2007.*

4. Həsənov H. *Nitq mədəniyyəti və üslubiyyatın əsasları. Bakı, Bakı Dövlət Universiteti nəşriyyatı, 2003.*

## SİNTAKTİK YOLLA YARANAN SÖZLƏR

Nəcibə ORUCOVA,  
Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universitetinin müəllimi

**Açar sözlər:** sintaktik, mürəkkəb, feli sifət, lüğəti mənə, sözdüzəldici, söz birləşməsi.

**Ключевые слова:** синтаксический, сложный, причастие, словарный смысл, словообразующий, словосочетание.

**Keywords:** syntactic, complex, participle, dictionary meaning, word-building, word-combination.

Dünyanın bir çox dillərində olduğu kimi, türk dillərində, o cümlədən Azərbaycan dilinin lüğət tərkibinin zənginləşdirilməsində də sintaktik yolla yaranan sözlərin çox böyük əhəmiyyəti vardır. Sintaktik yolla yaradılan sözlər bir tərəfdən həmin xalqın təfəkkürünün inkişafı ilə, digər tərəfdən də o dildə danışan xalqın yaşadığı mühitlə əlaqədardır. Morfoloji yolla yaradılan sözlər düzəltmə sözlərdən ibarət olursa, sintaktik yolla söz yaratma mürəkkəb sözləri əhatə edir. Burada bizim məqsədimiz mürəkkəb sözlərin əmələ gəlməsinin bütün xüsusiyyətlərini göstərmək deyil, ümumi şəkildə olsa da dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsində onun rolunu qeyd etməkdən ibarətdir. Bunun üçün birinci növbədə mürəkkəb sözlərlə söz birləşmələrinin bəzi oxşar və fərqli cəhətlərini nəzərdən keçirmək lazımdır. M.Hüseynzadə təyini söz birləşmələri ilə mürəkkəb sözlərin oxşar və fərqli cəhətlərindən danışarkən, birinci növ təyini söz birləşməsi əsasında əmələ gələn mürəkkəb sözün tərkibində olan birinci sözün öz müstəqil vurğusunu itirməsini (ağsaqqal) göstərir. İkinci növ təyini söz birləşməsi əsasında yaranan sözlərdən bəhs edərkən onları iki yere

bölür: tamamilə mürəkkəb söz vəziyyətində olanlar və kecid vəziyyətində olanlar.

Mürəkkəb sözlərdən danışarkən, birinci növbədə, onların bu və ya başqa bir məfhumun adını bildiren leksik vahid olmasını nəzərə almaq lazımdır. Leksik anlayışlar ifadə edən sözlərlə söz birləşmələrini eyniləşdirmək olmaz, çünki bunların arasında müəyyən fərqlər vardır. Bunun üçün mürəkkəb sözlərdə həm forma və həm də məzmun nəzərə alınmalıdır. Əgər yalnız məzmun nəzərə alınarsa, onda mürəkkəb cümlə üzvü kimi işlənən hər cür söz birləşmələri mürəkkəb sözlərlə eyniləşdirilə bilər. Əksinə, ancaq forma nəzərə alınarsa, onda mürəkkəb sözlərə xüsusi formalar axtarmaq lazım gəlir. Dilimizin tarixi inkişafında sadə və ya düzəltmə sözlər müxtəlif üsullarla birləşərək bir çox mürəkkəb sözlər əmələ gəlmişdir. Belə halda sözlər (həm sadə, həm də düzəltmə) öz mənalarına, leksik tərkibinə, sintaktik əlaqələrinə görə birləşir və bunun əsasında vahid mənə ifadə edən sözlər yaranır. Dilin tarixi inkişafında ayrı-ayrı məfhumları ifadə edən sözlərin müxtəlif üsullarla birləşərək vahid lüğəti mənə əmələ gətirdiyi söz kompleksləri mürək-